Archive of SID

فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک
سال هفدهم، شماره ۷۸، زمستان ۱۳۹۸
مقالهٔ نهم، از صفحه ۲۲۸ تا ۲۰۳

الگوی عدالت اقتصادی در چارچوب اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران

اله مراد سیف[۱]، علیرضا شیخ[۲]، محمد رسول بهداد فر[۳]

دریافت مقاله: ۹۷/۱۰/۱۳ پذیرش مقاله: ۹۷/۱۱/۲۰

چکیده

عدالت و جنبه‌های مختلف آن به‌خصوص از منظر اقتصادی در دین اسلام بسیار موردتوجه قرارگرفته است. در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران نیز از همان ابتدا عدالت و ایجاد عدل و قسط از اهداف مهم انقلاب برشمرده شده و همواره توجه به عدالت در کنار سایر امور مورد تأکید بوده است. در سال‌های اخیر دشمنان انقلاب با توجه به آسیب‌هایی که در زمینه عدالت به‌رغم تلاش مستمر دست‌اندرکاران وجود دارد، چالش‌های اقتصادی برای کشور در این زمینه ایجاد کرده‌اند که به علت اهمیت موضوع، چالش‌ها در حال تبدیل‌شدن به آسیب‌های امنیت ملی هستند. در این رابطه فقدان یک الگوی مدون که بتواند با استفاده از ظرفیت‌های عدالت اقتصادی بر چالش‌های این مقوله غلبه کرده و به تحقق اهداف تعیین‌شده منجر شود، عامل پدید آمدن این مخاطرات بوده است. در این پژوهش با بهره‌گیری از روش آمیخته با به‌کارگیری روش-های کیفی، موردی – زمینه‌ای نظریه داده بنیاد و انجام مصاحبه با خبرگان، مجموعه‌ای از آسیب‌ها، چالش‌ها، ظرفیت‌ها و مؤلفه‌های عدالت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران تهیه و درنهایت الگویی برای عدالت اقتصادی کشور ارائه‌شده است.

واژگان کلیدی: عدالت اقتصادی، اقتصاد ملی، تحریم اقتصادی

۱ دانشیار اقتصاد دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام)، dr_a-seif@yahoo.com
۲ دانش‌آموخته دکتری مدیریت راهبردی نظامی(نویسنده مسئول) alisheaikh@yahoo.com
۳ دانش‌آموخته دکتری مدیریت راهبردی نظامی، behdadfar1390@yahoo.com

www.SID.ir

Archive of SID

مقدمه

اصل «عدالت» یکی از بنیادی‌ترین معارف قرآن کریم است و رعایت عدالت و برقراری قسط در شئون فردی و اجتماعی انسان‌ها، ازجمله فعالیت‌های اقتصادی، یکی از اهداف بسیار بلند اقتصاد اسلامی محسوب می‌شود.

در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران نیز عدالت از اهداف مهم محسوب می‌شود. به‌طوری‌که دهه پیشرو از سوی مقام معظم رهبری دهه پیشرفت و عدالت نام‌گرفته است. اهمیت عدالت در آرمان نظام جمهوری اسلامی تا بدان جا است که حضرت امام خمینی(رحمه‌الله علیه) و رهبر معظم انقلاب حضرت امام خامنه‌ای(مدظله‌العالی) همواره بدان توصیه نموده‌اند. بررسی مفهوم عدالت اجتماعی مدنظر امام خمینی مفهومی عام بوده و در ارتباط با حوزه‌های مختلف علوم انسانی قرار دارد. اما دقت پیرامون این مسئله نشان می‌دهد که مهم‌ترین کانون توجه ایشان پیرامون عدالت، به کارکردها و شاخصه‌های اقتصادی این مفهوم بوده است. امام خمینی در اغلب موارد مفهوم عدالت را در کنار مسئله فقر و محرومیت مطرح کرده و "تأمین نیازهای اساسی" اقشار مستمند را جهت خروج آنان از چنین وضعیتی، جزء حقوق آن‌ها قلمداد می‌نمایند. از طرفی نیز بابیان برابری به‌عنوان یکی از مهم‌ترین وجوه عدالت، قوانین و مقررات اسلام را بر مبنای برابری افراد و اقشار طبقات مختلف بیان می‌کنند. بر این اساس، می‌توان عدالت را در اندیشه امام خمینی(رحمه‌الله علیه) به "ایجاد فرصت‌های برابر جهت تأمین نیازهای اساسی همه افراد و طبقات جامعه" معنا نمود.

مقام معظم رهبری نیز همواره به برقراری عدالت توصیه نموده‌اند. در این رابطه رهبر فرزانه انقلاب فرموده‌اند:

در انقلاب اسلامی ما – که یک حرکت دینی بود – به‌طور طبیعی عدالت جایگاه ممتازی داشت و دارد. در شعارهای مردمی، در قانون اساسی، در بیانات امام راحل (رضوان اللّه علیه)، در گفتمان‌های موضعی و در زمانهای مختلف و به مناسبت‌های مختلف که جمهوری اسلامی مطرح کرده، این جایگاهِ ممتاز دیده می‌شود. ...

امام خامنه‌ای(مدظله‌العالی) – بیانات در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی – ۱۳۹۰/۲/۲۷

در قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران بحث عدالت جایگاه خاصی بین اصول دارد. به‌عنوان نمونه اصول ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱ به تبیین جزییات ابزار و وسایل تحقق این هدف پرداخته‌اند.

www.SID.ir

Archive of SID

برپایی قسط و عدالت در مقوله اجتماعی و اقتصادی بسیار حائز اهمیت می‌باشد. آنچه از منابع اسلامی به‌عنوان اهداف میانی اقتصادی اسلام، می‌توان استنباط کرد، عبارتند از عدالت، رشد و امنیت اقتصادی (یوسفی، ۱۳۸۷: ٤٤). رفتار و روابط عادلانه، رفتار و روابطی است که بر اساس حق باشد. بنابراین، عدالت اقتصادی، یعنی مراعات حقوق اقتصادی در حوزه رفتارها و روابط اقتصادی(همان: ٤٨). از منظر اسلام عدالت از جایگاه و اهمیت بالایی برخوردار است و همواره برپایی و توجه به آن توصیه‌شده است. در نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران از همان ابتدای ظهور این نظام، تحقق و برقراری عدالت در انواع خود علی‌الخصوص در بارزترین وجه آن یعنی عدالت اقتصادی از مهم‌ترین اهداف نظام برشمرده شده است. در این میان انقلاب اسلامی ایران که از همان سال‌های اولیه انواع فشارها را از جانب استکبار متحمل شده و در سال‌های اخیر با موج جدیدی از فشارها در تمامی حوزه‌ها به‌ویژه حوزه اقتصاد مواجه گردیده است تمام تلاش خود را برای تحقق عدالت همگانی به کار بسته است اما متأسفانه به‌رغم تلاش‌های مستمر دست‌اندرکاران، به دلیل وجود عوامل ریشه‌ای در مقوله عدالت، نظام انقلابی هنوز نتوانسته اهداف اساسی خود در این زمینه به‌ویژه عدالت اقتصادی تحقق بخشیده و انتظارات واقعی جامعه و مردم را برآورده نماید. همین موارد سبب شده است تا با بی‌توجهی، ناخواسته آب به آسیاب دشمن هوشیار ریخته تا با بهره‌بردن از فرصت پیش‌آمده و گسترش دامنه تحریم‌های اقتصادی، آسیب‌پذیری‌ها را تشدید نموده و در برخی موارد تا مرز تهدیدات علیه امنیت ملی در مقوله عدالت اقتصادی پیش برد.

بدیهی است که یکی از راه‌کارهای اصولی و اجتناب‌ناپذیر برای دست‌یابی به اهداف اساسی انقلاب و تحقق "عدالت و پیشرفت[۱]" و مقابله با فشارهای اقتصادی استکبار، حل مسائل اساسی و رفع آسیب‌پذیری‌های عدالت اقتصادی است. از الزامات تحقق این امر، وجود یک الگوی عدالت اقتصادی است که بتواند در شرایط چالش عمل نماید و از اهداف اساسی انقلاب در زمینه عدالت اقتصادی منحرف نگردد. الگویی که ضمن رعایت ملاحظات امنیت ملی و رفع آسیب‌پذیری‌های اقتصاد ملی در رابطه با عدالت اقتصادی، مدیریت اصولی و مدبرانه امور عدالت اقتصادی کشور در تمام سطوح راهبردی، عملیاتی و اجرایی را به‌دست گرفته و قادر باشد نه‌تنها چالش‌هایی مانند تحریم‌های اقتصادی استکبار – که با تحریک آسیب‌پذیری‌های اقتصاد ملی سعی دارد آن‌ها را به معضل و مانعی بزرگ در مسیر حرکت کشور به سمت اهداف عالیه انقلاب (پیشرفت و عدالت

۱ دهه چهارم انقلاب از سوی مقام معظم رهبری به‌عنوان دهه پیشرفت و عدالت نام‌گذاری گردیده است.

www.SID.ir

Archive of SID

اجتماعی) تبدیل نماید – را مدیریت و کم اثر نماید، بلکه ازاین‌گونه چالش‌ها به‌عنوان فرصتی برای سرعت بخشیدن به روند پیشرفت اقتصادی کشور و تحقق آرمان‌های عدالت جویانه انقلاب، بهره‌برداری نماید. بدین رو در این پژوهش بنا بر آن است تا الگوی یکپارچه اقتصادی در زمینه عدالت اقتصادی تحت عنوان "الگوی عدالت اقتصادی ج.ا.ایران در شرایط تحریم‌های اقتصادی" طراحی و ارائه گردد.

اهمیت انجام این پژوهش آن است که یکی از مهم‌ترین اهداف اقتصاد ملی، محقق سازی عدالت اقتصادی هست. در این میان عدم وجود یک الگوی مدون برای عدالت اقتصادی سبب شده تا در این زمینه نتوان اهداف موردنظر را محقق ساخت. بدین رو طراحی یک الگو برای بحث عدالت اقتصادی از اهم موارد محسوب می‌شود. پژوهش در رابطه با عدالت اقتصادی به دلایل زیر از اهمیت برخوردار است:

- این تحقیق در حوزه اقتصاد کلان با تعیین مؤلفه‌ها و شاخص‌های بحث عدالت اقتصادی ضمن گشودن پنجره‌ای به‌سوی افق‌های جدید تحقیقاتی، چهارچوبی کلی برای شکل‌گیری الگویی در زمینه عدالت اقتصادی را فراهم می‌سازد.
- با تبیین این الگو قادر به ارائه شاخص‌ها و معیارهایی برای مدیریت عدالت اقتصادی کشور در راستای سیاست‌گذاری‌های صحیح اقتصادی در این راستا خواهیم بود.
- تبیین الگو سبب هم‌افزایی مدیریت عدالت اقتصادی کشور و جلوگیری از اتخاذ تصمیمات جزیره‌ای و سیاست‌گذاری‌های کم‌اثر ناشی از سلایق شخصی خواهد شد.

ضرورت انجام این پژوهش آن است که عدم توجه به مقوله عدالت اقتصادی و عدم مدون سازی الگویی که شامل مؤلفه‌ها و شاخص‌های مهم مقوله عدالت اقتصادی باشد، می‌تواند زمینه را به‌گونه‌ای محقق سازد که دشمنان بتوانند از آن برای لطمه زدن به کشور استفاده نمایند. بدین رو ضرورت انجام پژوهش بدین شرح است:

- فقدان یک الگوی مدون، رسمی و علمی به‌عنوان یک مرجع جنبه عدالت اقتصادی در نظر گرفته باشد مسئله‌ای است که انجام این تحقیق را ضروری ساخته است.

ناظر بر اهمیت و ضرورت پیش‌گفته در این تحقیق به دنبال "شناخت ابعاد و مؤلفه‌های الگوی عدالت اقتصادی در بخش‌های مختلف محیط داخلی اقتصاد ج.ا.ایران" به‌عنوان هدف و متناظر با آن به دنبال پاسخ به این سؤال اساسی که" الگوی عدالت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در بخش‌های محیط داخلی چیست؟" می‌باشیم.

www.SID.ir

Archive of SID

مبانی نظری

الف– پیشینه شناسی:

تاکنون پژوهش‌هایی در باب الگوی اقتصاد ملی و اقتصادی مقاومتی صورت پذیرفته است که دربردارنده بحث عدالت اقتصادی است اما پژوهشی که به‌طور خاص و ویژه به مقوله عدالت اقتصادی توجه داشته باشد، مشاهده نشد است. برخی از مجموعه پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه-های عنوان‌شده بدین شرح می‌باشند:

مقاله: الگوی پیشنهادی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران (مبتنی بر دیدگاه مقام معظم رهبری) نویسنده اله مراد سیف در ۱۳۹۱ (فصلنامه علمی – پژوهشی آفاق امنیت، سال پنجم، شماره ۱۶)که در این پژوهش بر اساس مؤلفه‌هایی که از بیانات مقام معظم رهبری استخراج شده یک الگوی برای اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران شامل چهار مؤلفه رشد اقتصادی، عدالت اقتصادی، ثبات اقتصادی و فنریت اقتصادی ارائه‌شده است. همچنین بر اساس نتایج این پژوهش راهبردهای فنریت اقتصادی شامل موارد چهارگانه راهبردهای بازدارندگی، راهبردهای خنثی سازی، راهبردهای جذب و ترمیم و راهبردهای پخش و تضعیف است. همچنین بر اساس نتایج این مطالعه این نکته بدست آمده است که در اقتصاد ایران مجموعه‌ای از همه راهبردهای چهارگانه باید هم‌زمان و متناسب با موارد مختلف به کار گرفته شود.

مقاله: بررسی ابعاد و مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای توسط محمدصادق تراب زاده جهرمی، سید علیرضا سجادیه، مصطفی سمیعی نسب – ۱۳۹۲ (فصلنامه علمی – پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، سال دهم، شماره ۳۲) بر اساس نتایج این پژوهش حوزه موضوعاتی اقتصاد مقاومتی بسیار گسترده است. البته همه موضوعات به یک میزان نخواهد بود و حداقل در سه سطح مسائل بنیادی، موضوعات راهبردی و مسائل کاربردی و روبنایی طرح می¬شود. بر اساس این پژوهش تلاشی برای تدوین نقشه مهندسی اقتصاد مقاومتی از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی صورت گرفته و الگویی در این زمینه ارائه‌شده است.

مقاله: بررسی و نقد معیار عدالت اقتصادی رالز توسط یداله دادگر، محمدرضا آرمان مهر – ۱۳۸۸ (پژوهشنامه علمی – پژوهشی علوم اقتصادی، شماره ۳۵، سال نهم) در این پژوهش با رویکرد تحلیلی و با کمک تئوری‌های عدالت و تئوری‌های اقتصاد بخش عمومی، روش کتابخانه ای و

www.SID.ir

Archive of SID

تحلیل محتوا، جایگاه و روش‌شناسی عدالت رالز را مورد نقد و بررسی قرار داده است. همچنین بر اساس نتایج این پژوهش پنج مشکل برای مبانی عدالت رالز ارائه‌شده است.

مقاله: معیارهای عدالت اقتصادی از منظر اسلام (بررسی انتقادی نظریه شهید صدر)

توسط سید رضا حسینی – ۱۳۸۷ (فصلنامه علمی – پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال هشتم، شماره ۳۲) در این پژوهش به بررسی نظریات و دیدگاه‌های شهید صدر در رابطه با معیارهای عدالت اقتصادی از دیدگاه اسلام پرداخته است. مقاله حاضر بر این دیدگاه تأکید می‌کند که اولاً دو معیار توازن عمومی و تأمین اجتماعی که شهید صدر در جایگاه ارکان عدالت معرفی کرده‌اند، فقط به ارزیابی وضعیت عادلانه در مرحله نتیجه ناظر است و تحقق آن ها بدون توجه به تحقق عدالت در مرحله مبدأ و فرآیند، نشانگر تحقق عدالت اقتصادی نخواهد بود و ثانیاً عدالت توزیعی در مرحله نتیجه، به صورت یک اصل حقوقی و الزام آور، با اتکاء به معیار واحد تأمین اجتماعی قابل ارزیابی است. بنابراین معیار در توازن در سطوح مصرف جامعه که به‌صورت معیار دوم عدالت اقتصادی مطرح شده را یا باید بیان دیگری از معیار نخست دانست یا ناظر به عدالت به صورت یک اصل اخلاقی تلقی کرد.

ب– مفهوم شناسی

مفاهیم متغیرهای موردنظر در این پژوهش بدین شرح می‌باشند:

الگوی اقتصاد مقاومتی: بر اساس بیانات مقام معظم رهبری الگوی اقتصاد مقاومتی، الگوی علمی و بومی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی که همان اقتصاد مقاومتی است. ایشان می‌فرمایند:

"ایران اسلامی با استعدادهای سرشار معنوی و مادی و ذخایر و منابع غنی و متنوع و زیرساخت‌های گسترده و مهم‌تر از همه، برخورداری از نیروی انسانی متعهد و کارآمد و دارای عزم راسخ برای پیشرفت، اگر از الگوی اقتصادی بومی و علمی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی که همان اقتصاد مقاومتی است، پیروی کند نه‌تنها بر همه مشکلات اقتصادی فائق می‌آید و دشمن را که با تحمیل یک جنگ اقتصادی تمام عیار در برابر این ملت بزرگ صف‌آرایی کرده، به شکست و عقب‌نشینی وا می‌دارد، بلکه خواهد توانست در جهانی که مخاطرات و بی اطمینانی‌های ناشی از تحولات خارج از اختیار، مانند بحران‌های مالی، اقتصادی، سیاسی و ... در آن رو به افزایش است، با حفظ دستاوردهای کشور در زمینه‌های مختلف و تداوم پیشرفت و

www.SID.ir

Archive of SID

تحقق آرمان‌ها و اصول قانون اساسی و سند چشم‌انداز بیست‌ساله، اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت بنیان، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیشرو را محقق سازد و الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام را عینیت بخشد."

الگوی اقتصادی[1]: منظور از مدل یا الگو چارچوب ساده‌شده واقعیت است. در مدل یا الگو با حذف کردن متغیرها و جزئیات دنیای واقعی که احساس می‌شود در نتیجه‌گیری کلی تحلیل نقش مهمی ندارند به ساده‌سازی واقعیت می‌پردازد. در ساده‌سازی واقعیت آن چیزهایی را حذف می‌کنیم و نادیده می‌گیریم که نادیده گرفتن آن‌ها تأثیری معنی‌داری در نتیجه‌گیری ما بجا نمی‌گذارد (رحمانی، ۱۳۸۹: ۵).

عدالت اقتصادی : در رابطه با عدالت در ادبیات اقتصادی تعاریف نظری مختلفی وجود دارد. دو تعاریف رایج در این زمینه عبارتست از:

"رساندن سطح رفاه و زندگی همه عموم مردم به یک سطح ثابت و مشخص"

"افزایش سطح زندگی تمام مردم به یک مقدار یا نسبت ثابت"

از دیدگاه رالز عدالت عبارتست از حذف امتیازات بی‌وجه و ایجاد تعادلی واقعی در میان خواسته‌های متعارض انسان‌ها، تا به این صورت امتیازات و خواسته‌های نا به‌جا از ساختار اجتماعی و تعادل در ساختار اجتماعی حاصل شود (دادگر و آرمان مهر، ۱۳۸۸: ۳).

در این پژوهش منظور از عدالت "توزیع حکیمانه ثروت و عوامل تولید است". منظور از توزیع حکیمانه یعنی آن‌که بسته به شرایط و رویدادهای موجود ثروت به تولید اختصاص یابد و یا اینکه بسته به شرایط میان مردم به عدالت توزیع شود.

کالبدشکافی مسائل مربوط به عدالت اقتصادی: در کالبدشکافی مسائل مربوط به عدالت اقتصادی موارد زیر مطرح می‌باشد:

۱. **آسیب‌های مربوط به عدالت اقتصادی کشور:** برخی از دلایل آسیب‌های موجود در اقتصاد کشور که بر عدالت اقتصادی مؤثر می‌باشند را می‌توان بدین شرح عنوان نمود.

الف) رانت و رانت جویی:رانت فرآیندی است که طی آن‌یک فرد یا نهاد یا گروه صاحب اطلاعات، فرصت‌ها و امتیازهایی شود که دیگران از آن بی‌بهره‌اند و با تصاحب این فرصت‌ها به سرمایه‌های مالی و موقعیت‌های ممتاز سیاسی، فرهنگی و اجتماعی دست یابد. در این مفهوم از رانت، نوعی ارتکاب به فساد نهفته است و این استفاده آگاهانه از امتیازات ویژه که دیگران در شرایط مساوی از

1 Economic Model

www.SID.ir

Archive of SID

آن بهره‌ای ندارند، اغلب زاییده انحصار است. رانت‌های اقتصادی به‌طور عمده ناشی از بعضی عوامل اقتصادی مانند: منابع طبیعی، محدودیت‌های بازرگانی، سیاست‌های حمایتی، کنترل قیمت‌ها، چندگانگی نرخ ارز، تخصیص سهمیه‌های ارزی و نحوه توزیع بودجه و اعتبارات دولتی می‌باشند (خانی،۱۳۸۸: ٤). منشأ رانت‌ها در اقتصاد ایران عبارتند از:

۱- مهم‌ترین منبع رانت در اقتصاد ایران درآمدهای ارزی حاصل از صدور نفت خام؛

۲- رانت ناشی از تفاوت نرخ اعتبارات بانکی و نرخ بهره پولی در بازار؛

۳- رانت‌های ناشی از خصوصی‌سازی صنایع و شرکت‌های دولتی و درواقع اختصاصی سازی آن‌ها به‌جای خصوصی‌سازی؛

٤- واردات غیرقانونی کالاهای ممنوع‌الورود حتی بدون پرداخت عوارض گمرکی که تحت تأثیر اعمال سیاست‌های ارزی و نظام مبتنی بر مجوزها طی دوره طولانی منجر به نهادینه شدن امر قاچاق کالاها در کشور گردیده است.

۵- رانت حاصل از توزیع غیر هدفمند یارانه‌ها به‌طور غیرمستقیم؛

٦- پرداخت رشوه و پورسانت در قراردادهای داخلی و خارجی و انجام هرگونه معامله در شرایط غیررقابتی و بدون برگزاری مناقصه، حراج و مزایده رسمی؛

۷- رانت اطلاعاتی برای برخی از افراد؛

۸- رانت زمین به‌ویژه در مناطق شهری؛

ب) شرایط تأمین اجتماعی: تأمین اجتماعی به‌عنوان سازوکاری برای رهایی از ترس و نیاز مطرح شد. در کشور ما در حال حاضر اصل ۲۹ قانون اساسی مستند قانونی برای تعیین محدوده و چارچوب مفهومی تأمین اجتماعی هست. مطابق اصل مذکور برخورداری از تأمین اجتماعی ازنظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، ازکارافتادگی، بی‌سرپرستی، درراه ماندگی، حوادث و سوانح و نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی به‌صورت بیمه و غیره حقی همگانی است. دولت موظف است طیف قوانین از محل درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم، خدمات و حمایت‌های مالی فوق را برای یک‌یک افراد کشور تأمین کند. نقش بیمه‌ها در نظام تأمین اجتماعی از دو منظر موردنظر است: نخست سهم برخورداری از عدالت اجتماعی در اقشاری که با بیمه گران سروکار دارند. دوم سهم بیمه‌های بازرگانی در تحقق عدالت اجتماعی؛ خدمات شرکت‌ها و مؤسسات بیمه نزد مردم ناشناخته است. بیمه در ایران وقتی می‌تواند به‌درستی نقش

www.SID.ir

Archive of SID

خود را در تحقق عدالت اجتماعی ایفاء نماید که ابتدا در مجرای عمل به مردم معرفی شود و سپس برای بهسازی بنیادهای بیمه‌ای و استوار کردن روابط با بیمه‌گذار تلاش نماید. (رشنوادی ودهنوی،۱۳۸۷: ۲٦).

ج) شرایط مفاسد مالی و اقتصادی: در شرایطی که دولت به عنوان اصلی‌ترین بازیگر اقتصادی تلقی می‌شود طبعاً امکان ضابطه زدایی اقتصادی از سوی نیروهای دولتی افزایش می‌یابد که این امر منجر به فساد اقتصادی می‌گردد. به طورکلی فساد اقتصادی در شرایطی شکل می‌گیرد که کارگزاران اجرایی واداری، ضوابط پذیرفته شده قانونی را نادیده گرفته و منافع خود را بر منافع عمومی ترجیح می‌دهند. زمانی که برنامه‌های توسعه اقتصادی به مرحله اجرا گذارده شده و یا روند خصوصی-سازی و ضابطه زدایی اقتصادی در دستور کار قرار می‌گیرد امکان شکل‌گیری فساد اقتصادی افزایش می‌یابد زیرا فساد اقتصادی بیانگر جلوه‌هایی از فقدان نهادمندی سازمانی و ساختاری بوده و درنتیجه نقش نهادی و قانونی کارگزاران تحت تأثیر منافع فردی قرار می‌گیرد (مصلی نژاد، ۱۳۸٤: ۲۲). ساختار اقتصادی ایران در دوران بعد از برنامه‌های توسعه اقتصادی زمینه را برای افزایش فساد فراهم نموده است. درروند خصوصی‌سازی بخش عمده‌ای از امکانات دولتی در اختیار گروه‌های جدید قرار گرفت.(همان: ۲۳). در ایران روش‌های فروش دارایی‌های دولتی به‌گونه‌ای انجام‌گرفته که مجموعه‌های مختلف سیاسی و اقتصادی از این فرآیند بهره‌مند گردند. این امر ناشی از حجم گسترده اقتصاد دولتی بوده و هرگونه جابجایی در مدل‌های اقتصادی منجر به افزایش فساد اقتصادی در حوزه‌های عمومی کشور خواهد شد. (همان: ٤۲).

د) شرایط عدالت مالیاتی: در اقتصاد بخش عمومی عدالت مالیاتی دو نوع تفسیر می‌شود:

- عدالت افقی .
- عدالت عمودی .

عدالت افقی آن است که مالیات‌ها باید با اشخاصی که در وضعیت اقتصادی مشابه قرار دارند به‌صورت یکسان برخورد کند و عدالت عمودی آن است که مالیات‌ها باید با اشخاصی که ازنظر اقتصادی در وضعیت متفاوتی هستند به‌صورت نامساوی برخورد کند. باید گفت بین دو هدف کارایی و عدالت در خصوص مالیات‌ها تضاد ذاتی وجود دارد یعنی مالیات‌هایی که کارایی اقتصادی را حفظ می‌کند عادلانه نیستند و برعکس مالیات‌های عادلانه کارایی اقتصادی را حفظ نمی‌کنند. مثل مالیات سرانه که کارایی اقتصادی را حفظ می‌کند اما از دیدگاه عدالت مالیاتی

www.SID.ir

Archive of SID

به‌هیچ‌وجه عادلانه نیست. مالیات بر ارزش‌افزوده باوجود رعایت هدف کارایی اقتصادی ازنظر عدالت چندان مناسب نیست زیرا در صورت عمومیت داشتن این مالیات مصرف‌کنندگان بار آن را تحمل می‌کنند" (صمیمی،۱۳۸۷: ۱۰۷).

سازمان برنامه‌وبودجه مهم‌ترین مشکلات نظام فعلی مالیاتی کشور در ارتباط با سیاست‌گذاری در سطح خرد و کلان اقتصادی را بدین به شرح اعلام نموده است:

- سیاست‌گذاری مالیات به‌صورت غیرمتمرکز و در نهادهای مختلف صورت می‌گیرد.
- هنگام تصویب قانون مربوط در مجلس، سیاست‌گذاری‌های جدیدی انجام می‌شود درحالی‌که باید سیاست‌های مالیاتی اولاً از انسجام بالایی برخوردار باشد درثانی هماهنگی آن با سایر سیاست‌های اقتصادی حفظ شود.
- در حال حاضر برداشت عمومی از مالیات محدود به قانون مالیات‌های مستقیم و وزارت امور اقتصادی و دارایی می‌شود که صحیح نیست. نهادهای گوناگون درآمدهایی را وصول می‌کنند که نوعی از مالیات هستند. از آن جمله انواع عوارض شهرداری‌ها، اتوبان‌ها، سوخت، تأمین اجتماعی، تورم و ... (سازمان برنامه‌وبودجه،۱۳۷۵).

هـ) شرایط محیط‌زیست و منابع طبیعی: به لحاظ نظری محیط‌زیست با دو دانش اقتصاد منابع و توسعه پایدار گره‌خورده است. ارتباط با اقتصاد منابع بدین دلیل که بخش قابل‌توجهی از این دانش به چگونگی استفاده از منابع زیست‌محیطی مربوط است و ارتباط با توسعه پایدار به لحاظ اینکه یکی از اصلی‌ترین شرایط پایداری توسعه، حفظ محیط‌زیست است. (صمیمی،۱۳۸۷: ٤۳). وضعیت محیط‌زیست کشور بر اساس شاخص‌های کمی در چهار عنوان بدین گونه بوده است :

۱) آلاینده‌ها و آلودگی‌ها: غلظت دی‌اکسید گوگرد بیش از ۱۰ برابر در مقایسه با میانگین جهانی است. تراکم برخی آلاینده‌ها در کلان‌شهرها از حد تحمل فراتر و پدیده وارونگی مشاهده می‌شود.

۲) فرسایش خاک: بنا بر اعلام سازمان جنگل‌ها سالانه بیش از یک تریلیون ریال خسارات ناشی از منابع طبیعی بر اقتصاد ملی تحمیل می‌شود که ۱۰٪ آن مربوط به خسارات فرسایش خاک است.

۳) تنوع زیستی: تعداد کل پستانداران و ماهیان در معرض خطر ۲۱ گونه است و بدین ترتیب کشور ما با لحاظ اندک بودن تنوع زیستی وضعیت نامطلوبی دارد .

www.SID.ir

Archive of SID

٤) تخریب پوشش گیاهی: مطابق آمار موجود آن‌ها ۱۰٪ از مراتع کشور جزء مراتع خوب‌اند و در مورد جنگل‌ها نیز علاوه بر کاهش سطح پوشش گیاهی در اثر قطع درختان جنگلی و بهره‌برداری بیش‌ازحد از مراتع بخشی از این پوشش در اثر آتش‌سوزی‌ها از بین می‌روند (همان: ۷۷).

و) شرایط دهک‌های درآمدی: سال‌های دهه اول انقلاب اسلامی معرف تأکید بر عدل و قسط اسلامی بوده و اجرای سیاست‌های مساوات‌گرایانه نظیردولتی‌سازی صنایع مادر و سیستم بانکی کشور، مصادره اموال طبقات ثروتمند، وضع مالیات‌های تصاعدی و مالیات بر درآمد و ثروت و پرداخت یارانه مصرفی شدیداً مطرح بوده است که علیرغم توقع و انتظار و تغییرات اساسی در ساختار توزیع درآمد بین طبقات مردم توفیق نظام در کاهش فاصله طبقاتی محل سؤال است. (مصلی نژاد،۱۳۸٤: ١٦٤). در کل، اختلاف فاحش درآمد سبب به حداقل رسیدن مصرف درآمدی پائین جامعه و استمرار اسراف در سطوح درآمدی بالا شده است. تلفیق بازدهی نازل سرانه شاغلین با الگوی توزیع نابرابر درآمد اجباراً فقری قابل‌ملاحظه به جامعه تحمیل نموده است. از سویی نمی‌توان در بطن فقر به توسعه اقتصادی دست‌یافت و به عبارتی باید توزیع عادلانه درآمد و به‌تبع آن فقرزدایی جزئی لاینفک از راهبرد توسعه اقتصادی تلقی شود. در اثر توزیع کاملاً غیرعادلانه درآمدها در کشور، طبقات پردرآمد جامعه سهم بیشتری را می‌برند. عملکرد هفتادوپنج‌ساله بخش خصوصی علاوه بر نارسائی‌های مدیریت اقتصادی کشور و فقدان اندیشه توسعه در انزوای کشور نقش مشهودی داشته است (همان: ۱۷۲).

۲. **تحریم‌های اعمالی** : نخستین تحریم قانون‌مند و جامع و اولین قطعنامه شورای امنیت علیه ایران، تحریم بریتانیا است که در واکنش به ملی شدن صنعت نفت در زمان نخست‌وزیری محمد مصدق صورت گرفت. پس‌ازآن دوران کوتاه، تحریم‌های جدید توسط آمریکا و پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران آغاز شد. ایالات‌متحده آمریکا از تاریخ ۸ نوامبر ۱۹۷۹ با ممانعت از ارسال محموله سلاح ۳۰۰ میلیون دلاری که پول آن نیز پرداخت‌شده بود به بهانه اشغال لانه جاسوسی، تحریم‌ها علیه ایران را آغاز کرد و تا بدین روز این تحریم‌ها را در انواع آن اعمال نموده است. اتحادیه اروپا و انگلیس نیز از تاریخ ۲۲ آوریل ۱۹۸۰ با تحریم صدور اعتبارات صادراتی و محدودیت در نقل‌وانتقال سرمایه به‌منظور همراهی با آمریکا، اعمال تحریم‌ها علیه ملت ایران را آغاز نمود. امروزه

www.SID.ir

Archive of SID

تحریم‌های اعمالی در شش گروه (تحریم‌های مالی – پولی، تجاری – بازرگانی، ارتباطی، رسانه‌ای، سیاسی و تحریم‌های انرژی) تقسیم‌بندی می‌شوند. برخی از تحریم‌های اعمالی عبارتند از:

جدول۱: تحریم‌های اعمالی

نوع تحریم	ابعاد تحریم
تحریم‌های مالی و پولی	– مخالفت نهادهای مالی و پولی بین‌المللی مانند بانک جهانی یا صندوق بین‌المللی پول با دادن وام‌های بانکی؛ – ضبط حساب مالی بانک‌های ایرانی؛ – جلوگیری از تداوم فعالیت بانک‌های ایرانی؛ – انسداد حساب‌های بانکی اشخاص و شرکت‌های وابسته به سپاه پاسداران، وزارت دفاع و سازمان انرژی اتمی؛
تحریم‌های تجاری بازرگانی	– جلوگیری از عضویت جمهوری اسلامی ایران در سازمان جهانی تجارت؛ – تعیین محدودیت کمی و مالی حجم صادرات مجاز ایران؛
تحریم‌های ارتباطی	– جلوگیری از عبور هواپیماهای جمهوری اسلامی ایران از آسمان سایر کشورها؛ – جلوگیری از پهلوگرفتن ناوگان کشتیرانی ج.ا.ا در بنادر خارجی؛
تحریم‌های رسانه‌ای	– تحریم ایمیل‌های ایران مانند اعمال برخی محدودیت‌ها توسط دو شرکت گوگل و یاهو؛ – حذف ایران از شبکه‌های ماهواره‌ای؛ – لغو پخش و فروش برنامه‌های ماهواره‌ای به ایران؛ – قطع ارتباط ایران با اینترنت؛ – ممنوعیت پخش ماهواره‌ای شبکه‌های برون‌مرزی صداوسیما؛
تحریم‌های سیاسی	– لغو عضویت ایران در سازمان‌های بین‌المللی؛ – ممنوعیت صدور روادید برای برخی از کارگزاران نظام؛ – قطع یا محدودسازی روابط سیاسی– کنسولی با جمهوری اسلامی ایران از طریق فراخوان برخی از اعضا؛
تحریم انرژی	– ممنوعیت سرمایه‌گذاری شرکت‌های فراملیتی در صنایع نفت و گاز ایران؛ – قطع صادرات نفت و گاز ایران؛ – قطع واردات از ایران؛

۳. **ظرفیت‌های موجود در رابطه با عدالت اقتصادی:** ایران منابع طبیعی سرشاری داشته و از زیرساخت‌های فیزیکی مناسبی برخوردار است، اما در زیرساخت‌های نهادی دچار مسائل اساسی است. اگر اهداف و راهبردهای دقیق و صحیحی طراحی شوند تا هم‌افزایی این منابع را افزایش دهند؛ می‌توان پیش‌بینی نمود که در آینده‌ای نزدیک، بسیاری از مسائل جاری کشور رفع شده و

www.SID.ir

Archive of SID

پیشرفت قابل‌ملاحظه‌ای رخ دهد. مسائل کشور بیشتر از جنس نرم هستند که رفع آن‌ها بیش از آنکه نیاز به منابع مالی داشته باشد، نیاز به هوشمندی و همت بالا دارد. ظرفیت‌های مناطق محروم مانند ظرفیت‌های سرمایه‌گذاری، تولید و اشتغال، آموزش، زیرساخت‌ها، ظرفیت افزایش بهره‌وری عوامل تولید، ظرفیت شبکه‌های اجتماعی – مذهبی، صندوق‌های خیریه و تعاونی‌های مصرف بخشی از ظرفیت‌های موجود در کشور است که در ارتباط با عدالت اقتصادی می‌باشد.

٤. **سیاست‌های اتخاذی در رابطه با عدالت:** با توجه به این امر که تحقق عدالت و برپایی عدل و قسط از اهداف آرمانی انقلاب اسلامی بوده است، همواره در سیاست‌های اتخاذی توجه به این امر جایگاه بالایی دارد. در این میان سیاست‌های کلی برنامه‌های مختلف توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران از نمونه‌های مهم سیاست‌های اتخاذی در رابطه با عدالت می‌باشد. به‌عنوان نمونه در برنامه پنجم توسعه اقتصادی در رابطه با گسترش عدالت اجتماعی اهداف زیر مدنظر است:

۱. تنظیم همه فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعه اقتصادی بر پایه عدالت اجتماعی و کاهش فاصله میان طبقات و رفع محرومیت از قشرهای کم‌درآمد با تأکید بر موارد زیر:

– جبران نابرابری‌های غیرموجه درآمدی از طریق سیاست‌های مالیاتی، اعطای یارانه‌های هدفمند و سازوکارهای بیمه‌ای؛

– تکمیل بانک اطلاعات اقشار دو دهک پایین درآمدی و به‌هنگام کردن مداوم آن؛

– هدفمند کردن یارانه‌های آشکار و اجرای تدریجی هدفمند کردن یارانه‌های غیر آشکار؛

– تأمین برخورداری آحاد جامعه از اطلاعات اقتصادی؛

۲. اقدامات لازم برای جبران عقب‌ماندگی‌های حاصل از دوران‌های تاریخی گذشته با تأکید بر:

– ارتقاء سطح درآمد و زندگی روستاییان و کشاورزان با تهیه طرح‌های توسعه روستایی، گسترش کشاورزی صنعتی، صنایع روستایی و خدمات نوین و اصلاح نظام قیمت‌گذاری محصولات کشاورزی؛

– کاهش فاصله دو دهک بالا و پایین درآمدی جامعه به‌طوری‌که ضریب جینی به حداکثر ۰/۳۵ در پایان برنامه برسد.

– انجام اقدامات ضروری برای رساندن نرخ بیکاری در کشور به ۷ درصد؛

– تأمین بیمه فراگیر و کارآمد و گسترش نظام تأمین اجتماعی و خدمات بیمه درمانی؛

www.SID.ir

Archive of SID

– توسعه نظام‌های پیش‌گیری از آسیب‌های فردی و اجتماعی؛
– حمایت از اقشار محروم و زنان سرپرست خانوار؛
– توسعه بخش تعاون باهدف توانمندسازی اقشار متوسط و کم‌درآمد جامعه به‌نحوی‌که تا پایان برنامه پنجم سهم تعاون به ۲۵ درصد برسد.

اگرچه تحقق عدالت در وجه‌های مختلف آن به‌ویژه از نوع عدالت اقتصادی در سیاست‌گذاری‌ها همواره موردتوجه بوده است اما وجود آسیب‌ها و چالش‌ها در این زمینه نشان‌دهنده این موضوع است که اجرای این موارد موفقیت‌آمیز نبوده است.

روش‌شناسی

این پژوهش در چارچوب تحقیقات کاربردی، توسعه‌ای قرار می‌گیرد و با بهره‌گیری از روش موردی – زمینه‌ای و نظریه داده بنیاد[1] انجام‌گرفته است. جامعه آماری در پژوهش حاضر عبارتند از خبرگان حوزه اقتصاد کلان که دارای تحصیلات دانشگاهی در رشته اقتصاد در مقطع دکتری بوده و از سوابق مدیریتی در سطوح راهبردی و در حوزه‌های سیاست‌گذاری‌های کلان ، مشاوره و اجرا دست‌کم به مدت ۱۵ سال برخوردار باشند. با نگرش به ویژگی‌های جامعه آماری و محدود بودن آن و همچنین متغیرهای مورداستفاده در پژوهش، برای داده‌های کیفی از روش نمونه‌گیری هدفمند همگون و گلوله برفی تا حد اشباع استفاده گردیده است. ابزار روش میدانی گردآوری اطلاعات در این پژوهش عبارت از مصاحبه باز و بسته و ابزار روش کتابخانه علمی و تخصصی، فیش پژوهش از کتاب‌های علمی، مقالات علمی – پژوهشی، اسناد و مدارک دست‌اول موجود در دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی، کتابخانه‌های علمی و تخصصی و آرشیو سایت‌های رسمی سازمان‌ها بوده‌اند. برای تجزیه‌وتحلیل اطلاعات از آمارهای توصیفی و استنباطی (نا پارامتریک) و همچنین از روش‌های تحلیل محتوا و تحلیل گفتمان بهره‌گیری شده است. همچنین با استفاده از نظریه داده بنیاد به گسترش تئوری‌ها و نه توصیف صرف پدیده پرداخته‌شده است. برای بالا بردن روایی مصاحبه از دیدگاه‌ها و نظرات متخصّصان هر رشته به‌خوبی استفاده‌شده و پرسش‌هایی در مصاحبه باز و بسته مطرح گردید که در ارتباط با موضوع پژوهش است. در این پژوهش به‌منظور افزایش روایی مصاحبه‌ها از دیدگاه‌های ٤ نفر از خبرگان بهره‌گیری شد. برای بالا بردن پایایی مصاحبه، سؤالات به‌گونه‌ای دیگر و در زمانهای مختلف مطرح‌شده و یا از چندین مصاحبه‌گر

1 Grounded Theory

www.SID.ir

Archive of SID

برای تعداد معیّنی آزمودنی بهره گرفته‌شده است. برای افزایش پایایی مصاحبه‌های انجام‌شده از چندین نفر مصاحبه‌گر بهره‌گیری صورت گرفته شد.

در این پژوهش با توجه به اینکه مبانی نظری کافی در زمینه موردنظر وجود نداشته است از روش نظریه داده بنیاد استفاده‌شده است. در مرحله اول موضوع موردبحث یعنی تبیین الگوی عدالت اقتصادی در چارچوب اقتصاد مقاومتی مشخص و در این راه تعیین آسیب‌ها، ظرفیت‌ها، اهداف و درنهایت شاخص‌های موردنیاز الزامی گردید. پس‌ازاین مرحله جمع‌آوری اطلاعات لازم در هرکدام از این چهار مقوله از اسناد، مدارک و به کمک مصاحبه‌های لازم صورت پذیرفته است. سپس کدگذاری‌های لازم در رابطه با هرکدام از چهار محور مدنظر انجام شد و مفاهیم موردنظر در هرکدام از بخش‌ها تشکیل گردید. در ادامه با کمک راهنمایی جامعه خبرگی و از طریق کدگذاری محوری دسته‌بندی مفاهیم تشکیل‌شده در قبل صورت پذیرفته و مؤلفه‌های چالش، ظرفیت، عدالت و درنهایت شاخص‌های مربوطه تشکیل شدند. در پایان از طریق کدگذاری انتخابی بعد موردنظر شامل بعد عدالت مشخص شد و باراهنمایی جامعه خبرگی و با کمک قدرت و خلاقیت پژوهشگران الگوی موردنظر این پژوهش در قالب شکل شماره ۲ ارائه شد.

تجزیه‌وتحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

با توجه به اینکه این پژوهش به دنبال ارائه الگوی جامع در مورد عدالت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران است و ادبیات خاصی نیز در این زمینه وجود ندارد، از روش نظریه داده بنیاد و اشباع نظری و با استفاده از تکنیک گلوله برفی و از طریق مصاحبه‌های باز و بسته با خبرگان اقتصادی به‌منظور روایی سنجی مصاحبه‌ها و تعیین الگوی موردنظر اقدام شد. روش مصاحبه نیز باز و بسته بود و سؤالات نه کاملاً باز ونه کاملاً بسته طراحی‌شده است. از طرفی چون از معیار اشباع نظری استفاده گردیده است لذا روند مصاحبه‌ها تا زمانی که پژوهشگران به اشباع کامل برسند و دیگر داده‌های جدیدی از مصاحبه‌ها به دست نیاید، ادامه یافته است. جهت روایی، پرسش‌های مصاحبه‌ها از طریق سه تن از خبرگان منتخب در حوزه اقتصاد موردسنجش قرار گرفت. تعامل متقابل بین آنچه که دانسته می‌شود و آنچه باید دانسته شود نیز باید در پایایی مورد بررسی قرار گیرد که این امر در این پژوهش موردنظر بوده است.

www.SID.ir

Archive of SID

فرآیند جمع‌آوری و پایش اطلاعات موردنیاز این پژوهش از شش مرحله تشکیل‌شده است. در مرحله اول آسیب‌های عدالت اقتصاد ملی به تفکیک چهار بخش تجاری، عمومی، اجتماعی و خانوار با توجه به مصاحبه‌های به‌عمل‌آمده استخراج‌شده است.

مؤلفه‌های آسیب‌های عدالت اقتصاد ملی: بافت اقتصادی ایران با ظهور نفت دارای ساختار رانتی بوده و مجموعه‌ای از نهادها و فرآیند تعاملات خاص بین آن‌ها را طی بیش از یک قرن تجربه نموده است. محیط اقتصاد داخلی کشور به‌شدت متأثر از این ساختار و فرآیند تعاملات حاکم بر آن می‌باشد. اغلب حوزه‌های اقتصادی این مجموعه با آسیب‌های ساختاری مواجه بوده که با ضعف عملکردی سیاست‌گذاران و مدیران اقتصادی تشدید و بعضاً مشکلات تبعی دیگری را نیز به وجود آورده است. آسیب‌های موجود در محیط اقتصاد ملی را می‌توان به دو گروه اصلی (آسیب‌های مربوط به کارایی تخصیصی و آسیب‌های مربوط به کارایی انطباقی) تقسیم نمود.

جدول۲:. مؤلفه‌های آسیب‌های عدالت اقتصاد ملی

آسیب‌های عدالت اقصادی	آسیب‌های کارایی تخصیصی			آسیب‌های کارایی انطباقی
	اقتصاد تجاری	اقتصاد عمومی	اقتصاد اجتماعی	اقتصاد خانوار
عدالت اقتصادی	• **فراهم شدن زمینه‌های رانت جویی** • **ناکارآمدی نظام بیمه‌های خصوصی** • **بی‌توجهی بخش تجاری به محیط‌زیست و منابع طبیعی**	• **ساختار دولت رانتی** • **ناکارآمدی نظام تأمین اجتماعی** • **مفاسد مالی و اقتصادی** • **ناکارآمدی نظام مالیاتی** • **ناکارآمدی سیاست‌های حمایت از محیط‌زیست** • **عدم اجرای صحیح هدفمندی یارانه‌ها**	• **ناکارآمدی نظام حمایت‌های اجتماعی** • **وضعیت نامطلوب درآمد** • **هزینه در دهک‌های پایین درآمدی**	

چالش‌های عدالت اقتصادی: در گام دوم تأثیر تحریم‌های اقتصاد ملی بر آسیب‌های عدالت اقتصادی که آن را به‌عنوان چالش‌های عدالت اقتصادی می‌نامیم، مورد بررسی و پژوهش قرارگرفته است. چالش‌ها نتیجه اثر تحریم‌ها برآسیب‌های عدالت می‌باشد. با توجه به شناسایی آسیب‌ها و بررسی اثر تحریم‌ها بر آن‌ها مجموعه‌ای از چالش‌ها به دست آمد. برای پی بردن به ارتباط بین چالش‌های

www.SID.ir

Archive of SID

عدالت اقتصادی با بخش‌های اقتصاد ملی و همچنین دوره زمانی (دوره‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت) تأثیرگذاری آن‌ها بر محیط اقتصاد ملی و ابعاد اقتصاد و روایی سنجی به‌وسیله خبرگان منتخب و مصاحبه‌های باز و بسته با پنج‌تن از خبرگان اقتصادی جامعه آماری به روش اشباع هدفمند صورت گرفته‌شده است. نتایج حاصل‌شده از این مصاحبه‌ها در جدول شماره ۳ درج گردیده شده است.

جدول۳: چالش‌های عدالت اقتصادی

چالش‌های عدالت اقتصادی	بخش‌های اقتصادی			
	اقتصاد تجاری	اقتصاد عمومی	اقتصاد اجتماعی	اقتصاد خانوار
کوتاه‌مدت	• گسترش قاچاق • گسترش احتکار	• کاهش نفوذ برنامه‌های حمایت دولت از گروه‌های آسیب‌پذیر • کاهش قدرت خرید حمایت‌های نقدی دولت از گروه‌های آسیب‌پذیر	• کاهش ضریب نفوذ مؤسسات خیریه • افزایش گروه‌های آسیب‌پذیر	• افزایش هزینه مواد غذایی و کاهش امنیت غذایی خانوار
میان‌مدت	• گسترش رانت‌خواری و فساد اقتصادی	• کاهش حمایت دولت از خانوار • گسترش مجوزهای دولتی رانتی • چند نرخی شدن ارز و گسترش رانت ارزی		• کاهش ضریب سلامت خانوار در حوزه دارو و درمان
بلندمدت	• افزایش تخریب زیست‌محیطی			• کاهش سطح رفاه عمومی

ظرفیت‌های عدالت اقتصادی: با توجه به این‌که در فرآیند اقتصاد ملی به دنبال آن هستیم که با تقویت و استفاده از ظرفیت‌های اقتصادی به دنبال مقابله با آسیب‌های اقتصادی باشیم تا بدین طریق به اهداف موردنظر دست‌یابیم، در سومین گام ظرفیت‌های عدالت اقتصادی کشور در چهار بخش موردنظر از طریق مصاحبه با چهار تن از خبرگان مشخص شدند. روایی سنجی پرسش‌های مصاحبه‌ها نیز از طریق سه تن از خبرگان منتخب اقتصادی کشور و پایایی آن‌ها نیز با توجه به

www.SID.ir

Archive of SID

اینکه نکته جدیدی از ادامه مصاحبه‌ها به دست نیامد، موردبررسی قرار گرفت. جدول شماره ٤ ارتباط میان ظرفیت‌های عدالت اقتصادی و بخش‌های اقتصاد ملی را شامل می‌شود.

جدول٤: ظرفیت‌های عدالت اقتصادی

ظرفیت‌های عدالت اقتصادی ج.ا. ایران	بخش‌های اقتصادی			
	اقتصاد تجاری	اقتصاد عمومی	اقتصاد اجتماعی	اقتصاد خانوار
عدالت اقتصادی	• **ظرفیت‌های سرمایه‌گذاری در مناطق محروم** • **ظرفیت‌های تولید و اشتغال در مناطق محروم**	• **ظرفیت‌های آموزشی در مناطق محروم** • **زیرساخت‌ها در مناطق محروم** • **ظرفیت افزایش بهره‌وری عوامل تولید**	• **شبکه‌های اجتماعی- مذهبی** • **صندوق‌های خیریه** • **تعاونی‌های مصرف**	

مؤلفه‌های عدالت اقتصادی

در گام چهارم مؤلفه‌های عدالت اقتصادی مورد بررسی و پژوهش قرارگرفته است. برای تعیین ارتباط این مؤلفه‌ها عدالت اقتصادی با بخش‌های اقتصاد ملی مصاحبه‌هایی باز و بسته طراحی گردیده که پس از روایی سنجی پرسش‌ها از طریق خبرگان منتخب به‌صورت رفت و برگشتی، مصاحبه‌ها با تعداد پنج نفر از خبرگان اقتصادی به روش اشباع هدفمند انجام گردید و ارتباط این اهداف با بخش‌های اقتصاد ملی مورد پرسش قرار گرفت. در ضمن پایایی مصاحبه‌های انجام‌شده نیز با توجه به اینکه اطلاعات جدیدی از ادامه مصاحبه‌ها به دست نمی‌آمد موردبررسی قرارگرفت. نتایج مصاحبه‌ها در قالب جدول ۵ نشان داده‌شده است.

جدول۵: مؤلفه‌های عدالت اقتصادی

مؤلفه‌های عدالت اقتصادی ج.ا.ایران	بخش‌های اقتصادی			
	اقتصاد تجاری	اقتصاد عمومی	اقتصاد اجتماعی	اقتصاد خانوار
عدالت اقتصادی	• توسعه فرصت‌های شغلی و اشتغال • توسعه سرمایه‌گذاری در مناطق محروم	• عدالت اجتماعی • محرومیت‌زدایی	• گسترش تأمین اجتماعی • حمایت از محرومین • کاهش فاصله طبقاتی	

www.SID.ir

Archive of SID

ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های عدالت اقتصادی ج.ا.ایران: در گام بعدی ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص-های عدالت اقتصادی ج.ا.ایران بر اساس نتایج برگرفته‌شده از پژوهش‌های انجام‌شده، ارائه گردیده‌اند. مفهومی که در این پژوهش مدنظر می‌باشد هدف تعیین‌شده از سوی رهبر معظم انقلاب برای دهه چهارم انقلاب یعنی "پیشرفت و عدالت" است. در حقیقت ابعاد همان "اهداف اساسی اقتصاد ملی" می‌باشند که در این پژوهش بعد "عدالت اقتصادی" موردنظر است. منظور از مؤلفه‌ها "اهداف میانی اقتصاد ملی" می‌باشد، که در جدول شماره ۹ ارائه‌شده است. شاخص‌های مدنظر درواقع همان "سیاست‌های عملی" هستند که با نگاه به چالش‌ها، ظرفیت‌ها و اهداف از یک‌سو و سیاست‌های کلی ابلاغی در حوزه اقتصاد از سوی دیگر به‌دست‌آمده و خود به سه حوزه شاخص-های ترمیم دهنده و بهبود ساز (سیاست‌های عملی کوتاه‌مدت)، شاخص‌های ظرفیت ساز (سیاست‌های عملی میان‌مدت) و شاخص‌های مقاوم‌ساز (سیاست‌های عملی بلندمدت) تقسیم‌شده و در صورت به‌کارگیری این سیاست‌ها امید است که بر چالش‌های ناشی از تحریم‌ها در حوزه عدالت اقتصادی غلبه شود و اهداف محقق شوند. جدول شماره ۵ ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های عدالت اقتصادی ج.ا.ایران را نشان می‌دهد.

جدول ٦: ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های عدالت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

مفهوم	بعد	مؤلفه‌ها	شاخص‌ها		
			ترمیم و بهبود	ظرفیت ساز	مقاوم‌ساز
پیشرفت و عدالت	عدالت اقتصادی	عدالت اجتماعی	✓ قاطعیت مالیاتی ✓ اثربخشی نظارتی ✓ شفاف‌سازی مقررات اقتصادی	✓ شفافیت مالیاتی ✓ عدالت مالیاتی ✓ کارآمدی خدمات عمومی	✓ اشتغال پایدار در مناطق محروم ✓ عدالت عمرانی ✓ امحاء اقتصاد غیر رسمی ✓ مفاسد اقتصادی زدایی
		محرومیت‌زدایی	✓ حمایت بیمه‌ای از نیازمندان ✓ ارتقاء سهم نیازمندان از یارانه‌ها	✓ محرومیت‌زدایی مردم نهاد ✓ ارتقاء مشارکت اقتصادی محرومین	✓ اشتغال پایدار در مناطق محروم ✓ ارتقاء خدمات حمایتی
		گسترش تأمین اجتماعی	✓ حمایت از بیماران نیازمند ✓ توزیع مجدد درآمدها	✓ مشارکت اجتماعی در نظام ملی سلامت ✓ بیمه فراگیر و کارآمد ✓ فعال‌سازی نهادهای خیریه اجتماعی	✓ ارتقاء شاخص‌های سلامت ✓ توسعه بیمه‌های سلامت ✓ نظام بیمه رقابتی ✓ اجرای نظام ملی سلامت

www.SID.ir

Archive of SID

الگوی مفهومی:

در جمهوری اسلامی ایران ایده اقتصاد مقاومتی ابتدا از جانب رهبر معظم انقلاب مطرح شد. ازنظر ایشان، دشمن در موضوع تهدید اقتصادی به دنبال جدا کردن مردم از نظام اسلامی است. یکی از مشکلات مطرح مربوط به آسیب‌هایی می‌باشد که مربوط به عدالت اقتصادی است. با دقت در بیانات مقام معظم رهبری می‌توان مؤلفه‌ها و محورهای اقتصاد ملی در زمینه‌های مختلف ازجمله عدالت اقتصادی را استخراج نمود. ازنظر ایشان، تلاش در راستای بهبود شرایط موجب می‌شود در شرایط فشارهای وارده از محیط بین‌المللی ضمن ترمیم آسیب‌پذیری‌ها ، روند رو به رشد اقتصادی و شکوفایی اقتصاد ملی در همه زمینه‌ها ازجمله عدالت اقتصادی محفوظ بماند و نه‌تنها کشور در برابر تهدیدات و شوک‌های اقتصادی مقاومت نماید، بلکه اهداف اساسی اقتصاد را نیز دنبال شده و درنهایت به سمت پیشرفت و عدالت حرکت نماییم.

بر اساس مؤلفه‌هایی که از بیانات مقام معظم رهبری در رابطه با عدالت اقتصادی استخراج شد، می‌توان گفت که الگوی ارائه‌شده دارای بعد عدالت اقتصادی می‌باشد و شامل ۳ مؤلفه بوده که عبارتند از عدالت اجتماعی، محرومیت‌زدایی وگسترش تأمین اجتماعی است. این الگو دارای شاخص‌هایی است که می‌توان آن‌ها را سیاست‌های عملی به شمار آورد.

الگوی عدالت اقتصادی که در آن ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های مورد اشاره درج گردیده‌اند به شرح شکل زیر می‌باشد:

www.SID.ir

Archive of SID

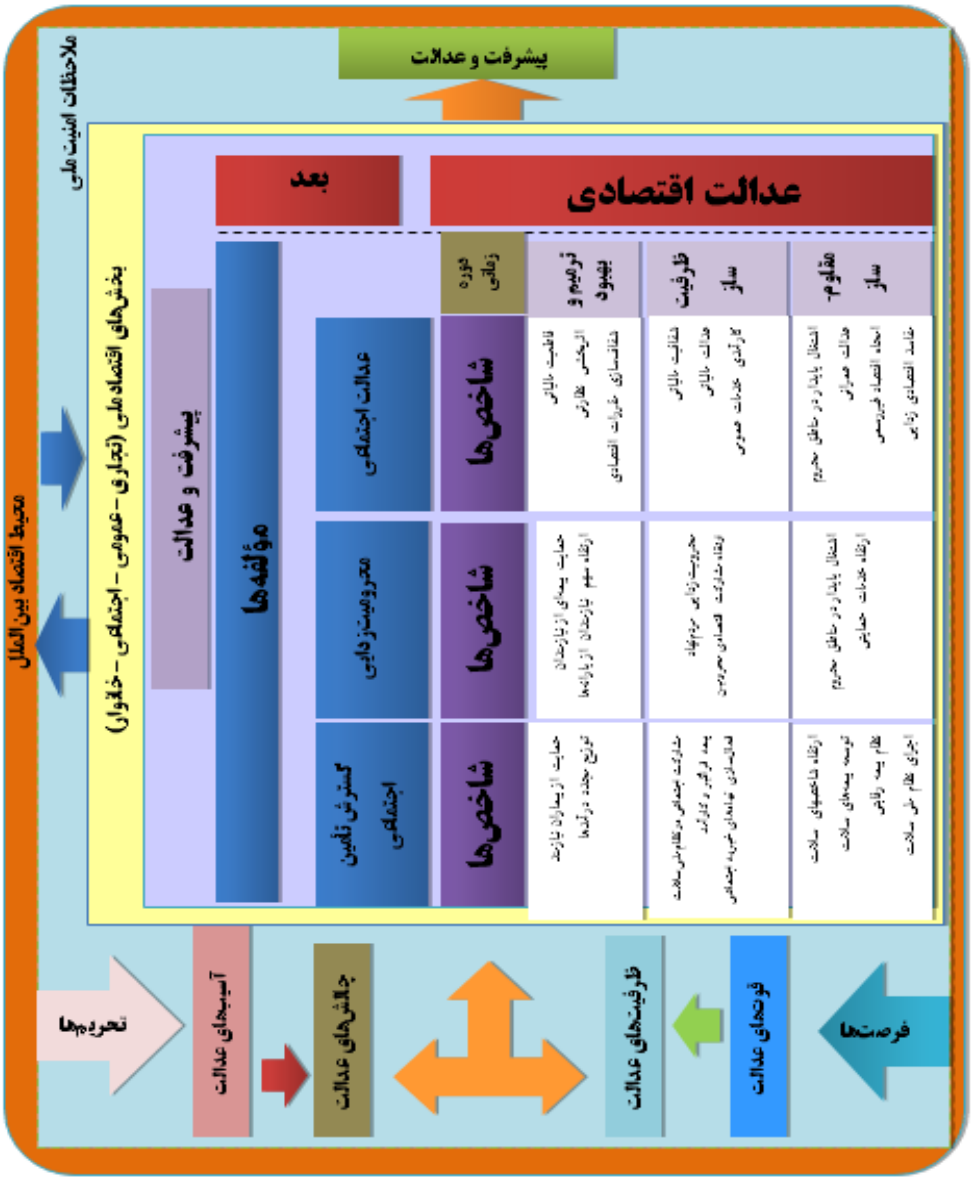

شکل ۱: الگوی عدالت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران

www.SID.ir

Archive of SID

نتیجه‌گیری و پیشنهاد:

الف–نتیجه گیری

بررسی محیط داخلی اقتصاد کشور حاکی از وجود آسیب‌هایی در عرصه عدالت اقتصادی است که ریشه در مسائل اساسی اقتصاد داشته و تأثیر آن‌ها در حوزه‌های عمومی، اجتماعی، تجاری و خانوار قادر است در جهت خواسته دشمنان، زمینه‌های ورود چالش به فضای اقتصادی کشور در مقوله عدالت اقتصادی را فراهم نماید. بدین ترتیب اقتصادی که باید پایه توسعه و پیشرفت کشور باشد خود به بیماری تبدیل‌شده که باید ابتدا به درمان آن پرداخت. توزیع نابرابر ثمرات رشد اقتصادی، تخریب منابع و محیط‌زیست، ساختار دولتی رانتی و ناکارآمدی نظام تأمین اجتماعی ازجمله مسائل اساسی اقتصاد ایران‌می‌باشند.

باوجود تلاش‌های مستمر مسئولان اقتصادی کشور به علت عدم وجود یک الگوی مدون شفاف و قابل‌اتکا برای مدیریت شرایط که دربرگیرنده بحث عدالت اقتصادی باشد، کماکان آسیب‌هایی در عرصه عدالت اقتصادی وجود دارد که سبب شده تا شرایط برای ایجاد تهدیدات امنیت ملی وجود داشته باشد.

بنابراین هدف اصلی این پژوهش ارائه الگوی عدالت اقتصادی ج.ا.ایران بوده که ضمن شناخت ابعاد و مؤلفه‌ها در بخش‌های عمومی، اجتماعی و تجاری اقتصاد ملی با در نظر گرفتن ملاحظات امنیت ملی بتواند رابطه بین تحریم‌های استکبار جهانی و حوزه عدالت اقتصاد ملی تبیین نماید.

در مسیر پژوهش و به‌منظور تبدیل مدل مفهومی به‌دست‌آمده از ادبیات مطالعه شده به الگویی قابل‌اطمینان، از دو جامعه آماری شامل خبرگان منتخب (سه نفر از افراد خبره اقتصادی) و جامعه آماری خبرگان حوزه عدالت اقتصادی (پانزده نفر از خبرگان این حوزه) کمک گرفته شد. درنهایت مجموعه‌ای متشکل آسیب‌ها، چالش‌ها، ظرفیت‌ها، اهداف عدالت اقتصادی و درنهایت ابعاد، مؤلفه-ها و شاخص‌های عدالت اقتصادی ج.ا.ایران در مجموعه‌ای جداگانه مشخص و ارائه شدند. در پایان‌بر اساس داده‌های فوق الاشاره و همچنین سایر مفاهیم و داده‌های حاصله از پژوهش حاضر الگوی عدالت اقتصادی جمهوری اسلامی ایران به‌دست‌آمده و ارائه‌شده است.

ب– پیشنهادها :

در آخر برای هدف پیش‌روی این پژوهش یعنی عدالت اقتصادی ، سیاست‌هایی مناسب با توجه به زیرمولفه‌های موجود برای اجرایی کردن آن هدف پیشنهاد می‌گردد:

www.SID.ir

Archive of SID

۱. **عدالت اجتماعی**: با کارآمد سازی خدمات عمومی و توسعه عمران و اشتغال پایدار در مناطق محروم می‌توان به تحقق این هدف اقتصادی کمک کرد.

۲. **محرومیت‌زدایی**: با بهکارگیری سیاست محرومیت‌زدایی مردم‌نهاد و ارتقاء مشارکت اقتصادی محرومین ضمن اشتغال پایدار در مناطق محروم می‌توان به تحقق این هدف اقتصادی کمک کرد.

۳. **گسترش تأمین اجتماعی**: با اجرای نظام ملی سلامت ضمن کارآمدی و فراگیر شدن بیمه و ارتقای شاخص‌های سلامت می‌توان به تحقق این هدف اقتصادی کمک کرد.

سایر پیشنهادات اجرایی بدین شرح می‌باشند:

- اصلاح ساختار نظام اقتصادی/ اجرای دقیق سیاست‌های اصل ٤٤/ مبارزه با مفاسد اقتصادی؛

توصیه‌ها برای پژوهش‌های آتی بدین ترتیب می‌باشد:

- شناسایی شاخص‌های اسلامی بودن رفتارها و بخش‌های مختلف اقتصاد در باب عدالت اقتصادی؛
- تبیین روش‌های اجرایی و عملیاتی فرمایشات مقام معظم رهبری در بحث عدالت اقتصادی؛

شایان‌ذکر است که محدودیت‌های تحقیق صورت گرفته بدین شرح می‌باشند:

- به دلیل اینکه داده‌های پژوهش به روش مقطعی جمع‌آوری گردیده است، ممکن است نتایج به‌دست‌آمده با تحقیقات طولی متفاوت باشد.

نبود ادبیات تحقیقی در حوزه موردپژوهش به علت بدیع بودن موضوع و همچنین گستردگی طرح تحقیق از دیگر محدودیت‌های پژوهش حاضر است.

www.SID.ir

Archive of SID

منابع فهرست:

–قرآن کریم ترجمه و تفسیر الهی قمشه‌ای

الف – منابع فارسی:

– تراب‌زاده جهرمی، محمدصادق. سجادیه، سید علیرضا. سمیعی نسب، مصطفی. (۱۳۹۲). ***بررسی ابعاد و مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران***. فصلنامه علمی – پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، سال دهم، شماره ۳۳.

– جعفری صمیمی، احمد،(۱۳۸۷)، ***اقتصاد بخش عمومی(۱)***، انتشارات سمت، چاپ نهم، تهران؛

– حسینی، سید رضا. (۱۳۸۷). ***معیارهای عدالت اقتصادی از منظر اسلام (بررسی انتقادی نظریه شهید صدر)***. فصلنامه علمی – پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال هشتم، شماره ۳۲.

– خادمی، سید موسی.(۱۳۸۷). ***بررسی و شناخت تهدیدات اقتصاد ملی و ارائه الگوی ارزیابی آن‌ها***. تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده مدیریت راهبردی.

– خانی، صدیقه، (آذر ماه ۱۳۸۸)، ***رانت در اقتصاد***، موسسه تحقیقاتی تدبیر اقتصاد؛

– دادگر، یداله. آرمان مهر، محمدرضا. (نیمه دوم ۱۳۸۸). ***بررسی و نقد مبانی معیار عدالت اقتصادی رالز***. شماره ۲ (پیاپی ۳۵)، پژوهشنامه علوم اقتصادی.

– رحمانی، ***تیمور***، (۱۳۸۹)، ***اقتصاد کلان نوین***، جلد اول، انتشارات برادران، چاپ اول، تهران.

– رشنوادی ، یعقوب و مجید دهنوی، (تیر و مردادماه ۱۳۸۷)، ***نقش بیمه‌های عمر در افزایش رفاه و عدالت اجتماعی***، تازه‌های جهان بیمه شماره‌های ۱۲۱ و ۱۲۲ .

– رهبر، فرهاد. خادمی، سید موسی. (پاییز ۱۳۸۷). ***تهدید پذیری اقتصادی، تهدید پذیری هویت ملی(مطالعه موردی ایران و کشورهای منطقه)***. فصل‌نامه مطالعات ملی، شماره ۳.

– سازمان برنامه‌وبودجه ج.ا.ا، (تیرماه ۱۳۷۵)، ***برنامه اقتصاد بدون اتکا به درآمدهای حاصل از صادرات نفت خام***، تجارت خارجی معاونت امور اقتصادی و هماهنگی دفتر اقتصاد کلان؛

– سیف، اله مراد. (۱۳۹۱). ***الگوی پیشنهادی اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران (مبتنی بر دیدگاه مقام معظم رهبری)***. فصلنامه علمی – پژوهشی آفاق امنیت، سال پنجم، شماره شانزدهم.

www.SID.ir

Archive of SID

- سیف، اله مراد. (۱۳۹۱). ***اقتصاد مقاومتی ج.ا.ایران و نقش آن در دفاع ملی در برابر تحریم‌های غرب.*** همایش دفاع ملی، دفاع همه‌جانبه، دانشگاه دفاع ملی.
- عزیز نژاد، صمد، نوزایی، سید محمدرضا،(بهار۱۳۸۹)، ***بررسی آثار تحریم بر اقتصاد ایران با تأکید بر تجارت خارجی***، مجله پژوهش،شماره ٦١.
- گرجی، ابراهیم. مدنی، شیما. (پاییز۳۸۲). ***بررسی نقش ثبات اقتصادی بر عملکرد رشد اقتصادی ایران با روش سیستم معادلات هم‌زمان***. فصلنامه پژوهش بازرگانی، شماره ۲۸.
- محمد حسینی، حمید. وثوقی نیری، عبداله. مرادی آیدیشه، شعبان. (۱۳۹۱). ***مؤلفه‌ها و ابعاد اقتصاد مقاومتی از منظر امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه) و در اندیشه امام خامنه‌ای و نقش آن در ارتقاء بهره‌وری و اقتدار ملی***. همایش دفاع ملی، دفاع همه‌جانبه، دانشگاه دفاع ملی.
- مصلی نژاد، غلامعباس، (١٣٨٤)، ***آسیب‌شناسی توسعه اقتصادی در ایران***، نشر قومس، چاپ اول، تهران.
- مصلی نژاد، غلامعباس، (١٣٨٤)، ***دولت و توسعه اقتصادی در ایران*** ، نشر قومس، چاپ اول، تهران.
- مهرابی، امیر حمزه؛ خنیفر، حسین؛ امیری، علی‌نقی؛ زارعی متین، حسن؛ جندقی، غلامرضا؛ (۱۳۹۰)؛ ***معرفی روش‌شناسی نظریه داده بنیاد برای تحقیقات اسلامی (ارائه یک نمونه)***؛ مدیریت فرهنگ‌سازمانی.
- هادی زنوز، بهروز.(۱۳۸۷). ***اقتصاد ایران: نظرها و نقدها***. تهران، نشر توسعه.
- یوسفی، محمدعلی.(۱۳۸۷). **ابهام در اهداف نظام اقتصادی اسلام**. فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۲۳.

ب- منابع انگلیسی:

- Dursun Peksen & A. Cooper Drury; "Economic sanctions & political repression: Assessing the impact of coercive diplomacy or political freedom"; 17 Feb 2009; Hum rights rev (2009) 10.
- McInroy, Neil & Longlands, Sarah,(December 2010) The Centre for Local Economic Strategies (CLES), "Productive local economies, creating resilient places"
- Mondelaers, K. and Lauwers, L., (2011); An (in) Efficiency Based Measurement of Economic Resilience, ILVO, Institute for Agricultural and Fisheries Research, Merelbeke Belgium,

www.SID.ir

Archive of SID

- Porretto, Gabriele, 'The European Union, Counter-Terrorism Sanctions against Individuals and Human Rights Protection' in Miriam Gani and Penelope Mathew (eds), Fresh Perspectives on the 'War on Terror' (ANU ePress, 2008) .
- Tolentino, V. Bruce J., "The Asia Foundation: Strengthening Local Economic Governance across Asia," The Asia Foundation; May 2011.
- William h. Kaempfer & Anton d. Lowenberg; "The Political Economy of Economic Sanctions"; Handbook of Defense Economics, Volume 2; Edited by Todd Sandler and Keith Hartley; 2007 Elsevier B.V. All rights reserved; DOI: 10.1016/S1574-0013(06)02027-8 Chapter 27.

ج – سایت‌ها:

- بیانات مقام معظم رهبری. قابل‌دسترسی در سایت مقام معظم رهبری: www.farsi.khamenei.ir

اقتصاد مقاومتی؛ اقتصاد دفاعی یا ترمیمی. (۱۳۹۱/۵/۲۵).پیغامی، عادل قابل‌دسترسی در سایت مقام معظم رهبری: www.farsi.khamenei.ir

www.SID.ir